

Prof.Dr. Gülsüm KILLI YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

12. Ders "Sibirya Grubu Türk Lehçelerinde Durum Kategorisi", Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Sibirya Grubu Türk Lehçelerinde Durum Kategorisi

Durum kategorisi ismin kendi dışındaki sözcüklerle ilişkisini gösteren gramer kategorisidir. Türkçede durum ismin kendisinden sonra gelen sözcüklerle ilişkisini gösterir ve çekim ekleriyle yapılır. Özellikle Sovyet Türkolojisinde Türk lehçelerindeki durum kategorisi genellikle Rusça gibi farklı dil ailelerinden dillerle karşılaştırılarak incelenmiştir. Bazı bilim adamları Türkçenin çeşitli kollarında durum kategorisinin ekler ve son edatlar ile sağlandığı görüşündedir. Bazı bilim adamlarına göre ise durum kategorisinin tek işareti eklerdir. Ancak son edatlar işlevlerindeki benzerlikler sebebiyle durum eklerine dönüşebilirler. Bu tür ekleşmelerden ötürü durum kategorisi Türk lehçelerinde farklı durumları içermektedir. Ancak, hemen hemen bütün Türk lehçelerinde ortak olan durumlar yalın durum, ilgi durumu, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu ve ayrılma durumudur. Sibirya grubu Türk lehçelerinde bazı son edatların ekleşmesiyle durum kategorisi daha da genişlemiştir.

Yalın Durum (Nominative)

[Hks. *Adalgı padej*, Tuv. *Adaarımñ padeji*, Sh. *Törüt padej*, Alt. *Tözöçi kubultkış*]

Eski Türkçede ve Sibirya Türk lehçelerinde yalın durum eksizdir. Kim ve ne sorularına cevap niteliği taşıyan isimlerdir.

İlgi Durumu (Genitive)

[Hks. *Tatırtılğı padej*, Tuv. *Hamaarıştıraniñ padeji*, Alt. *Ençileçi kubultkıs*, Saha-]

Eklendiği ad ile bir başka ad arasında ilgi kuran durum ekidir.

Eski Türkçe: Yaygın olarak $+(n)ıñ$, kitabelerde ve yer yer n ağzı'nda $+oñ$ şeklindedir. +IG şekli de vardır.

Karahanlı Türkçesi: $+nıñ/ +niñ$, $+nuñ/ +nüñ$ (Hacıeminoğlu 29)

Harezm Türkçesi: $+nıñ/ +niñ$, $+nuñ/ +nüñ$ (TTŞ 186)

Kıpçak Türkçesi:

Çağatay Türkçesi: $+nıñ/ +niñ$, yuvarlak ünlülerden sonra bazen $+nuñ / +nüñ$ (Eckmann 57).

Eski Anadolu Türkçesi: $+uñ / +üñ$, $+nuñ/ +nüñ$ (TTŞ 259).

Eski Türkçede ilgi hali $+(n)Iñ$ ekidir. Bu ek ünlü ile biten adlardan sonra $+Iñ$, ünsüz ile biten adlardan sonra ise $+(n)Iñ$ biçiminde eklenir: +IG şekli de vardır: *Beg+iñ*, *bodun+iñ*, *qayan+nuñ*, *tigin+iñ yanında bodun+ıy*. Uygur döemnde, Buddhist metinlerde yaygın olarak hem ünlü hem de ünsüz ile biten isim tabanlarına $+nIñ/+nUñ$ olarak eklenmiştir. Maniheist metinlerde (n ağzında) ek geniş düz ünlü ile **+nAñ** şeklindedir. *İlig+niñ*, *ton+nuñ*, *beg+neñ*, *işineñ* vb. (Bk. ETÜGr. 63).

Saha Türkçesinde ilgi durumu (*genitif*) eki bulunmaz. Bu konu ile ilgili olarak dikkat çekici bir nokta, Saha Türkçesinin tarihsel olarak ilişki içinde olduğu Moğol dillerinde $+I$, $+In$ biçiminde karşımıza çıkarken Tunguz dillerinde Saha Türkçesinde olduğu gibi bulunmamasıdır (Kazama 1998: 48).

Saha Türkçesinde ilgi ancak söz dizimi ile ve iyelik ekleriyle işaretlenmektedir:

kini aata

uçuutal kinigete

[o] [ad, isim+3TKİ]

[öğretmen] [kitap+3TKİ]

“onun adı”

“öğretmenin kitabı”

O. Böhtlingk'e göre Türk lehçelerinde ilgi durumu Saha Türkçesi ayrıldıktan sonra gelişmiştir. Bu sebeple de diğer Türk lehçelerinde kullanılan

ilgi durumu eki Saha Türkçesinde bulunmaz. Ancak daha sonra S.V. Yastremski Saha Türkçesinde ilgi durumunun izinin bazı durumlarda bulunduğunu belirtmiştir. Örneğin zincirleme tamlamalarda bunu görmek mümkündür:

kini atın ın:ra

[o] [at+3TKİ+İD] [eyer+3TKİ]

“onun atının eyeri”

Ciem tünnüğün sabuta

[ev+1TKİ] [pencere+3TKİ+İD] [panjur+3TKİ]

“Evimin penceresinin panjuru”

Ciem tünnüğün sabutın kiergele

[ev+1TKİ] [pencere+3TKİ+İD] [panjur+3TKİ+İD] [süs+3TKİ]

“Evimin penceresinin panjurunun süsü”

Eski Türkçe döneminde de ad tamlamalarında tamlayan iyelik eki almış ise üzerine ilgi eki getirilmeksizin kurulan tamlamalar vardır: “...*ini yigünüm oglanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakımtım*”. Ayrıca ilgi eksiz kurulan belirtisiz isim tamlamaları da vardır: “*Türük Teñrisi*” vb. Ayrıca diğer Türk lehçelerinde de ilgi durumu eksiz belirtisiz isim tamlamalarına rastlanır. Örneğin Tuva Türkçesinde:

dilgi keji

[tilki] [kürk+3TKİ]

“tilki kürkü”

Ancak bu tür tamlamalarda ilgi eksiz ad niteleyen durumdadır. Bir niteliği değil de doğrudan bir varlığı işaret ettiğinde, tamlanan durumunda olan sözcük bir sıfat ile nitelendiğinde tamlayan durumundaki sözcüğün mutlaka ek alması gerekir:

dilginiñ çımçaq keji

[tilki+İD] [yumuşak] [kürk+3TKİ]

“Tilkinin yumuşak kürkü”

Tamlayan durumundaki sözcük bir sıfat ile nitelendiğinde de ilgi durumu ile kullanılır:

çımçaq düktüg dilginiñ keji

[yumuşak] [tüylü] [tilki+İD] [kürk+3TKİ]

Tuva Türkçesinde ünlü ve ötümlü seslerden sonra +nIñ; /l/ sesinden sonra +dIñ; ötümsüz seslerden sonra +tIñ biçiminde eklenir: *o:lduñ* “oğlanın”, *nomnuñ* “kitabın”.

Altay Türkçesinde de Tuva Türkçesinde olduğu gibi +nIñ, +dIñ, +tIñ biçiminde eklenmektedir: *adanıñ* “babanın”, *coldıñ* “yolun”, *attıñ* “atın”.

Hakas Türkçesinde ünlüler ve ötümlü seslerden sonra +nIñ; ötümsüz seslerden sonra ise +tIñ biçiminde eklenir: *şkolanıñ* “okulun”, *pöriktiñ* “şapkanın”.

	Saha	Tuva	Hakas	Altay
Ünlü	-	+nıñ/+niñ +nuñ/+nüñ	+nıñ/+niñ	+nıñ/+niñ (Kısa ünlüler)
Genizsil sesler /m, n, ñ/	-	+nıñ/+niñ +nuñ/+nüñ	+nıñ/+niñ	+nıñ/+niñ
Ötümlü /y, r, g, ğ/	-	+nıñ/+niñ +nuñ/+nüñ	+nıñ/+niñ	+dıñ/+diñ (uzun ünlüler)
/l/	-	+dıñ/+diñ +duñ/+düñ	+nıñ/+niñ	+dıñ/+diñ
Ötümsüz /q, p, t, s/	-	+nıñ/+niñ +nuñ/+nüñ	+tıñ/+tiñ	+tıñ/+tiñ

Belirtme Durumu (Accusative)

(Hks. *Körimgi padej*, Tuv. *Onaarınıñ padeji*, Sh. *Tuaxtuu padej*, Alt. *Köstöçi kubultkış*)

Nesneyi belirli durumu getiren belirtme durumu Eski Türkçede doğrudan ad tabanına +XG, iyelikli biçimlere ise +n olarak eklenen ekler yardımıyla yapılır: *yulqı+γ*, *kunçuy+uγ*, *kişi+g*, *eb+ig* vb. Bu ek en geç Uygur kaynaklarında ise yerini +nI biçimine bırakır (Erdal 2004: 366). Köktürk döneminde çok az örnekte görülen +nI eki hem eksiz hem de iyelikli biçimlere gelir. Bu biçim ise genellikle ünlü ile biten adlara eklenir: *kişi+ni*, *yanturdaçı+nı*, *ayalar+nı*. İyelik eki üzerine belirtme eki +(I)n ekidir: *sabım+ın* “sözlerimi”, *ebi+n* “evlerini” (Tekin 2003: 107).

Uygur döneminde y ağzında +I/UG biçiminde iken (*teñri+g*, *ev+ig*, *altun+uγ* vb.) n ağzında +AG biçimindedir: *temir+eg*, *ıyaç+aγ* vb.

Eski Türkçe: +⁰γ / +⁰g. Son zamanlarda +nı / +ni de kullanılmıştır (ETüGr. 64).

Karahanlı Türkçesi: +γ / +g, +nı / +ni, III. teklik kişi iyelik ekinden sonra +n (Hacıeminoğlu 29).

Harezm Türkçesi: +nı / +ni, III. teklik kişi iyelik ekinden sonra +nı / +ni veya +n (TTŞ 187).

Kıpçak Türkçesi: +nI, III. teklik kişi iyelik ekinden sonra +n.

Çağatay Türkçesi: +nı / +ni, III. teklik kişi iyelik ekinden sonra +n (Eckmann 63).

Eski Anadolu Türkçesi: +ı / +i, III. Teklik kişi iyelik ekinden sonra +n yanında +nı / +ni (TTŞ, 259).

Sibirya grubu Türk lehçelerinde belirtme durumu Saha Türkçesinde Köktürkçede +IG ve Oğuz grubu Türk lehçelerinde olduğu gibi –IG’den gelişen bir biçime sahipken Güney Sibirya Türk lehçeleri ekin Kıpçak grubuna özgü biçimine [+nI] sahiptir. Ancak Güney Sibirya Türk lehçelerinde ilerleyici benzeşmeyle eklendiği sözcüğün son sesine bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli (genizsil, ötümlü, ötümsüz) eşbiçimlere sahiptir.

Saha Türkçesinde belirtme eki ünsüzlerden sonra +I, +U; ünlü ve diftonglardan sonra +nI, +nU biçiminde eklenir: *ti:s+i* > *ti:hi* “dişi”, *oγo+nu* “oğlunu” (Korkina vd. 1982: 133).

Tuva Türkçesinde ünlü ve /l/ dışındaki ötümlü seslerle biten sözcüklere +nI, +nU, /l/ ünsüzü ile bitenlere +dI, +dU, ötümsüz seslerle bitenlere +tI, +tU biçiminde eklenir. *tal+dı* “söğüdü”, *çay+nu* “yazı”, *kış+tı* “kışı” ;

Altay Türkçesinde ise ünlü ile biten sözcüklere +nI, akıcı ve genizsil ünsüzler ile/l, r, y, n, ñ, m/ uzun dar /u:, ü:/ünlü ile biten sözcüklere +dI, ötümsüz seslerden sonra +tI biçiminde eklenir: Alt.: *tö:ni* “deveyi”, *bö:rü+ni* “kurdu”, *ayu:+dı* “ayıyı”, *taştı* “taşı”, *emdi* “ilacı”, *qoyon+dı* “tavşanı” .

Hakas Türkçesinde ünlü ve ötümlü seslerden sonra +nI, ötümsüz seslerden sonra +tI biçiminde eklenir: *xara:+nu* “geceyi”, *samnax+tı* “kaşığı” .

	Saha	Tuva	Hakas	Altay
Ünlü	+nı/+ni +nu/+nü	+nı/+ni +nu/+nü	+nı/+nı	+nı/+ni (kısa ünlü, uzun geniş ünlü)
Genizsil /m, n, ñ/	+ı/+i +u/+ü	+nı/+ni +nu/+nü	+nı/+nı	+dı/+di (uzun dar ünlü)
Ötümlü /y,r, g, γ/	+ı/+i +u/+ü	+nı/+ni +nu/+nü	+nı/+nı	+dı/+di
/l/	+ı/+i +u/+ü	+dı/+di +du/+dü	+nı/+nı	+dı/+di
Ötümsüz /q, p, s, t / vb.	+ı/+i +u/+ü	+nı/+ni +nu/+nü	+tı/+tı	+dı/+di

Yönelme Durumu (Dative)

(Hks. *Pirilgi padej*, Tuv. *Beeriniñ padeji*, Sh. *Sıhıaru padej*, Alt. *Bereçi kubultkış*)

Eski Türkçede yönelme durum eki +KA ve +A biçimindedir.

+qa/+ke genellikle doğrudan isim tabanına eklenir: *balıq+qa*, *bodun+qa*, *qağan+qa*, *yir+ke*, *+yıl+qa*, *ögüz+ke* vb.

Tekil birinci ve ikinci kişi iyelik eki almış sözcükler +A ekini alırlar. *Bodun+um+a*, *qağan+ım+a*, *eb+iñ+e* vb.

Üçüncü kişi iyelik ekli isimlere ise zamir n'si ile g/γ'nin birleşimi ile +ñA (+*nge/+*nɣa)biçiminde eklenir: *bodun+ka* "halka, halkına", *yazı+ka* "ovaya", *kırı+ya* "batıya", *oglu+ña* "oğluna"(Tekin 2003: 115).

+A ve +yA ise kitabelerde özellikle /q/ sesi ile biten sözcükler ile yön bildiren sözcüklere gelmektedir: *adaq+a*, *suwsamaq+a*, *biri+ye* "güneye", *qırı+ya* "batıya" vb.

Eski Türkçe: +qa / +kă, nadiren +a / +ă, ünlülerden sonra +ya / +yă (ETüGr., 63).

Karahanlı Türkçesi: +qa / +kă, +ɣa / +gă, +a / +ă (Hacıeminoğlu 30).

Harezm Türkçesi: +qa / +kă, +ɣa / +gă (TTŞ, 187).

Kıpçak Türkçesi: +qa / +kă, +ɣa / +gă

Çağatay Türkçesi: Ünlülerden sonra ve genellikle ötümlü ünsüzlerden sonra +ɣa / +gă, /b/ ve /d/'den sonra bazen +qa / +kă, ötümsüz ünsüzlerden sonra genellikle +qa / +kă, bazen +ɣa / +gă (Eckmann 59).

Eski Anadolu Türkçesi: +a / +ă, nadiren +ɣa / +gă (TTŞ 259).

Saha TürkçesindeOrtak Türkçe +QA/+GA ekinden gelişmiş olan +QA, +XA, +GA, +ĜA, +ñA biçimleri sadece yönelme değil aynı zamanda bulunma durumu işlevinde kullanılır. Dar ünlüler ve /l/, /r/, /y/ gibi ötümlü seslerden sonra +gA; geniş ünlüden sonra +ĜA, /k/, /p/, /s/, /t/ seslerinden sonra +QA; /x/ ile biten adlara +XA, nazal seslerinden sonra +ñA biçiminde eklenir. Ekin geniş yuvarlak ünlülü sözcüklere eklenen geniş yuvarlakünlülü eşbiçimleri de vardır: *tia+ğa* "ormana, ormanda", *doğor+go* "arkadaşa, arkadaşta", *ti:s+ke* "dişe, dişte", *ohox+xo* "sobaya, sobada", *oroñño* "yatağa, yatakta" vb.

Tuva Türkçesinde ünlü ve ötümlü seslerden sonra +GA; ötümlü seslerden sonra +QA biçiminde eklenir: *o:l+ga* "oğula", *kış+ka* "kışa" (Arıkoğlu 2007: 1178). Altay Türkçesine benzer bir biçimde +GA ve +QA biçiminde eklenir: *künge* "güneşe", *colgo* "yola".

Hakas Türkçesinde ünlü ile biten adlara +A; uzun ünlülü adlardan sonra +ğa/+ge; ötümsüz seslerden sonra +xA /+ke biçiminde eklenmektedir: *xaña:+ğa* "at arabasına", *ib+ge* "eve", *pala+ğa* > *pala*: "çocuğa", *tas+xa* "dişe", *at+xa* "ata", *tülgü+ge* > *tülge*: "tilkiye".

	Saha	Tuva	Hakas	Altay
Ünlü	+ğa/+ğe, +ğo/+ğö (Geniş ünlü) +ga/+ge +go/+gö (Dar ünlü)	+ga/ge	+ğa/+ge (uzun ünlü) +a/+e (kısa ünlü)	+ga/+ge +go/+gö
Ötümlü /l, r, y/	+ga/+ge +go/+gö	+ga/ge	+ğa/+ge	+ga/+ge +go/+gö
Ötümsüz /q, , p, t, s/	+qa/+ke +qo/+kö	+qa/ke	+ğa/+ge	+qa/+ke +qo/+kö
x	+xa/+xe +xo/+xö	+qa/ke	+xa/+xe	+ga/+ge +go/+gö
Genizsil /m, n, ñ/	+ña/+ñe +ño/+ñö	+ga/ge	+ğa/+ge	+ga/+ge +go/+gö

Bulunma Durumu (Locative)

(Hks. *Orıngı padej*, Tuv. *Turarınıñ padeji*, Sh. *Araarı padej*, Alt. *Cerleçi kubultkış*)

Eski Türkçe: +ta / +tä, +da / +dä. Eski Türkçede bu ekin işlevi bulunma-ayrılmadır. Kitabelerde genellikle ekin ötümsüz şekli, /l/, /n/, /r/ seslerinden sonra ise, ötümlü şekli yazılmıştır. Ayrıca (ld), (lt), (nd), (nt) işaretleri de bu ekin yazımında kullanılmıştır. Ancak bunun bir kuralı yoktur (ETüGr. 64). *Öd+te*, *ıraq+ta*, *yol+ta*, *baş+ta*, *yir+de*, *etöz+te* (ETüGr. 64, Tekin 2003: 113).

Karahanlı Türkçesi: +da / +dä, +ta / +tä (Hacıeminoğlu 30).

Harezm Türkçesi: +da / +dä, +ta / +tä. III. teklik kişi iyelik üzerine geldiğinde zamir n'si ile +nda / +ndä (TTŞ 187).

Kıpçak Türkçesi: +da / +dä, +ta / +tä, III. teklik kişi iyelik üzerine geldiğinde zamir n'si ile +nda / +ndä (KıpTGr., 70-72)

Çağatay Türkçesi: +da / +dä, ötümsüz ünsüzlerden sonra +ta / +tä. III. teklik kişi iyelik eki üzerine geldiğinde +nda / +ndä (Eckmann 65).

Eski Anadolu Türkçesi: +da / +dä (TTŞ 259).

Saha Türkçesinde +TA biçimi bir bütün içerisindeki miktarı bildiren parça/ayırma/partitive işlevindedir. Bulunma durumu işlevini aynı zamanda gönelme durumu eki olan +GA(+XA,+ĞA vb.) eki üstlenmiştir *oskuola+ğa* "okulda", *cie+ge* "evde". Benzer bir biçimde ise Tunguz dillerinde de +dU biçiminin hem bulunma hem de yönelme işlevinde kullanıldığını görmekteyiz (Kazama 1998: 48).

Eski Türkçede bulunma durumu bulunma ve çıkma fonksiyonlarının her ikisini de bünyesinde barındırmaktadır. Saha ve Tofa diyalektleri için varsayılan nokta Eski Türkçedeki bulunma ekinin aynı zamanda çıkma fonksiyonunda da kullanılan +DA ekinin işlevsel değişimi ve gelişimi ile bugünkü *partitive* fonksiyonunda kullanıldığıdır (Pakendorf 2007: 142-149).

Güney Sibiryaya Türk lehçelerinde bulunma durumu eki ünlü ve ötümlü seslerden sonra +dA, ötümsüz seslerden sonra +tA biçiminde eklenir. Diğerlerinden farklı olarak Altay Türkçesinde ekin geniş-yuvarlak ünlülü sözcüklere eklenen geniş yuvarlak ünlülü eşbiçimleri de vardır: Hks. *urok+ta* "derste", *köl+de* "gölde" (Pataçakova 1962: 112), Tuv. *hün+de* "güneşte", *kış+ta* "kışta" (Arıkoğlu 2007: 1178); Alt. *tö:dö* "devede", *başta* "başta", *möştö* "çamda" (Dilek 2007: 1037).

	Saha (partitive)	Tuva (locative)	Hakas (locative)	Altay (locative)
Ünlü	+ta/+te, +to/+tö	+da/+de	+da/+de	+da/+de +do/+dö
Ötümlü / r, y/	+da/+de +do/+dö	+da/+de	+da/+de	+da/+de +do/+dö

/l/	+la/+le +lo/+lö	+da/+de	+da/+de	+da/+de +do/+dö
Ötümsüz /q, , p, t, s, x/	+ta/+te, +to/+tö	+ta/+te	+ta/+te	+ta/+te +to/+tö
Genizsil /m, n, ñ/	+na/+ne +no/+nö	+da/+de	+da/+de	+da/+de +do/+dö

Çıkma Durumu (Ablative)

(Hks. *Sığıngı padej, Tuv. Üneriniñ padeji, Sh. Taharı padej, Alt. Çıguttu kubultkış*)

Eski Türkçe: Kitabelerde ayrılma durumu bulunma-ayrılma durumu eki olam +tA/+dA ile ifade edilir. Ayrıca +tın / +tin, +dın / +din ekleri de kullanılmıştır. Geniş ünlülü şekil (+tan / +ten), ayrılma durumunu kitabelerde olduğu gibi sık sık bulunma durumu ile ifade eden n ağzı'na hastır (ETüGr. 64).

Karahanlı Türkçesi: +da / +de, +ta / +te, +dın / +din, +tın / +tin, +dun / +dün (Hacıeminoğlu 30).

Harezm Türkçesi: +dın / +din, nadiren +tın / +tin (TTŞ 187).

Kıpçak Türkçesi: +tan/+ten, +dan/den (KıpçakTFr. 72-73).

Çağatay Türkçesi: +dın / +din, +tın / +tin. III. teklik kişi iyelik ekinden sonra genellikle +ndın / +ndin (Eckmann 67).

Eski Anadolu Türkçesi: +dan / +den (TTŞ 259).

Saha Türkçesinde çıkma durumu eki diğer Türk lehçelerinden oldukça farklıdır. Öncelikle ünlülerden sonra -t- yardımcı ünsüzü ile kullanılır. Ayrıca ekin ünlüsü geniş ve son ses ise genizsil değil dişeti sesi olan /n/ dir. Ünlü ve diftonglardan sonra +(t)tAn, ünsüzlerden sonra ise +tAn biçiminde eklenir. Ekin geniş-yuvarlak ünlülü sözcüklere eklenen geniş-yuvarlak eşbiçimleri vardır: *cie+tten* "evden", *uol+tan* "oğlandan", *börö+ttön* "kurttan", *oğo+ttön* "çocuktan" vb.

Tuva Türkçesinde çıkma durumu ekleri +dAn, +tAn'dir: *bajın+dan-* "evden", *de:r+den* "gökten". Diğer Güney Sibiryaya lehçelerinden farklı olarak ekin son ünsüzü dişeti /n/'sidir.

Hakas ve Altay Türkçesinde çıkma durum ekinin ünlü ve ötümlü sesler ile biten adlardan sonra gelen +dAñ, ötümsüz seslerden sonra +tAñ, nazal seslerden sonra gelen +nAñ eşbiçimleri vardır. Hks: *ib+deñ* "evden", *gorod+tañ* "şehirden", *im+neñ* "ilaçtan" (Pataçakova 1962: 113); Alt. *cerdeñ* "yerden", *atamnañ* "babamdan", *coldoñ* "yoldan" (Dilek 2007: 1037). Ayrıca Altay Türkçesinde ekin geniş-yuvarlak ünlülü sözcüklere eklenen eşbiçimleri de vardır: *qoyon+noñ*, *çörçök+töñ*, *sös+töñ*, *qol+doñ* vb.

	Saha	Tuva	Hakas	Altay
Ünlü	+ttan/+tten, +tton/+ttön	+dan/+den	+dañ/+deñ	+dañ/+deñ +doñ/+döñ
Ötümlü	+tan/+ten, +ton/+tön	+dan/+den	+dañ/+deñ	+dañ/+deñ +doñ/+döñ
Ötümsüz /q, , p, t, s, x/	+tan/+ten, +ton/+tön	+tan/+ten	+tañ/+teñ	+tañ/+teñ +toñ/+töñ
Genizsil /m, n, ñ/	+tan/+ten, +ton/+tön	+dan/+den	+nañ/+neñ	+nañ/+neñ +noñ/+nöñ

Yön Gösterme (Directive)

(Tuv. *Uglaarmıñ padej*, Hks. *Izılğı padej*)

Eski Türkçede bu işlevde +gArU, +ñArU, +Aru, +rA ekleri söz konusudur: *tabgaçgaru* "Çin'e doğru", *ötükän yışgaru* "ötüken dağlarına doğru", *subıñaru* "suyuna", *äbimärü* "yurduma doğru, evime doğru", *taşra* "dışarıya doğru" (Tekin

2003: 115). Karahankı Türkçesinde de +GARru, +Aru, +rA ve +rU ekleriyle teşkil edilir: teñri+gerü, iç+re, tapa+ru vb. Daha sonraki dönemlerde bu ek çekim eki niteliğini kaybetmiştir. Kalıplaşmış olarak taşqai, taşra, yoqqarı, ilgeri gibi sözcüklerde kalıplaşmış olarak bulunur.

Sibirya grubu Türk lehçelerinden Hakas ve Tuva Türkçelerinde durum kategorisi içinde yön gösterme durumu vardır. Yön gösterme durumunu teşkil eden ekler çeşitli edatların ekleşmesiyle oluşmuştur.

Hakas Türkçesinde yön gösterme işlevi +sAr, +zAr (sıñar “tarafa”> sañar> sa:r>sar) ekleriyle yapılmaktadır: *suğzar* “nehre doğru”, *aalzar* “köye doğru”

Tuva Türkçesinde ise yön gösterme +çe, +je ve +TlvA ekleriyle (<tapa “tarafa”) yapılmaktadır: *daγje* “dağa doğru”, *eştive* “arkadaşa doğru” *taygadıva* “ormana doğru” (Arıkoğlu 2007: 1178).

	Saha	Tuva	Hakas	Altay
Ünlü	-	+je +dıva/+dive +duva/+düve	+zar/+zer	-
Ötümlü		+je +dıva/+dive +duva/+düve	+zar/+zer	-
Ötümsüz /q, , p, t, s, x/		+çe +tıva/+tive +tuva/+tüve	+sar/+ser	-
Genizsil /m, n, ñ/		+çe +dıva/+dive +duva/+düve	+zar/+zer	-

Araç Durumu (Instrumental)

(Hks. *Püdirgi padej*, Sh. *Tuttu padej*, Alt. *Ömölöçi kubultkış*)

Eylemin hangi araçla, kiminle ve nasıl işlendiğini gösterir. Eski Türkçede bu işlev +(I)n eki ile sağlanmaktadır: *ok+un* “ok ile”, *kaganım+ın* “hakanım ile”, *elig+in* “eliyle” (Tekin 2003: 116).

Saha Türkçesinde +(I)nAn bu işlevde bir ad durum ekidir: *sa:+nan* “silahla”, *ili:+nen* “eliyle”, *oγo+non* “çocukla”, *ti:s+inen* > *ti:ginen* “dişle”, *ü:t+ünen* “sütle” vb.

Hakas Türkçesinde bu işlev +nAñ ekiyle sağlanır: *kime+neñ*, *sumka+nañ* “çantayla” (Pataçakova 1962: 116).

Altay Türkçesinde +lA, +lO ekiyle bu işlev sağlanırken Tuva Türkçesinde edat olan *bile* yoluyla sağlanmaktadır: Alt. *kiji+le* “kişiyle”, *tö:lö* “deveyle”, *collo* “yolla” (Dilek 2007: 1038).

Ortaklık Durumu (Comitative)

(Sh. Xolbuu Padej)

Saha Türkçesinde ortaklık durumu diyebileceğimiz bir ad durum eki daha söz konusudur. Güney Sibiry Türk lehçelerinden bu ek ile ayırt edici bir niteliğe sahip olan Saha Türkçesinde bu ad durumunun işaretleyicisi +lIn ekidir. Bu ek araştırmacılar tarafından Eski Türkçe +lɨɣ, lɨɣ, +lɨɣIn, +lɨɣun, +lUɣUn ekleriyle ilişkilendirilir. ETü. *iki kişiligü* “iki kişiyle”, *ini+ligü* “küçük kardeşle”. Bu eki Moğolcada +lUGA, Eski Moğolcada +lu’a, +lü’e “bütün, hep, ayrıca” biçimindedir.

Saha Türkçesinde bu durum herhangi bir şeyi, bir şahıs veya bir grupta yapmayı göstermek için kullanılır. Ünlü, diftong ve /l/ ile biten adlarda +lIn; ötümsüz seslerden sonra +tIn; /r/ ve /y/ seslerinden sonra +dIn; nazal seslerinden sonra +nIn biçiminde eklenir: *ıal+lı:n* “komşuyla”, *tünnük+tü:n* “pencereyle”, *doγor+du:n* “arkadaşla”, *xotun+nu:n* “kadınla” (Korkina vd. 1982: 131).

Karşılaştırma Durumu (Comparative)

(Sh. Teñnii Padej)

Sadece Saha Türkçesinde olan bir durum ekidir. İki veya daha fazla nesne veya herhangi bir şeyi karşılaştıma işlevinde kullanılan bir ek olan +TAAγAr

eki ünlü, diftong ve ötümsüz seslerden sonra +tAAγAr, /r/ ve y/ seslerinden sonra +dAAγAr; /l/ sesinden sonra +lAAγAr; nazal seslerden sonra +nAAγAr biçiminde ada eklenir: *hap+ta:ğar böyö buolar “ipten daha sağlam olur”, caxtar+da:γar “kadından”, oγo+to:γor “çocuktan”* (Korkina vd. 1982: 138).

Araştırmacılar bu ekin bulunma eki olan +DA ile yön gösterme eki olan +GARİ eklerinden geliştiğini ortaya koymuşlardır. Eski Türkçe *anta+da taqı yigrek* “oradakinden daha iyi” örneğini öne sürerek bu izahın kabul edilebilir bir izah olduğunu da ayrıca belirtilir (Pankendorf 2007: 202-203). Bununla birlikte bu işlevde bir durum eki Moğol, Tunguz ve Mançu dillerinde bulunmamaktadır (Kazama 1998: 48).

Eşitlik Durumu (Equative)

(Hks. *Tinestiriglik padej*, Alt.)

Eski Türkçede eşitlik durumu +çA ekidir. Eşitlik ve karşılaştırma, sayıca yaklaşıklık ve görecelilik bildirir: *buzkun+ça “fırtına gibi”, älig+çä “elli kadar”, könlün+çä “dilediğin gibi, gönlünce”* (Tekin 2003: 116).

Hakas Türçesinde ünlü ve ötümlü seslerden sonra +ca, +ce, ötümsüz seslerden sonra +ça, +çe. Örneğin: *sumkaca (çanta kadar), taşça (diş kadar).* Eylemin nasıl yapıldığını bildirir: *çolca pararga “yol boyunca gitmek”.* Karşılaştırma bildirir. Sayılarla birlikte yakın olan miktarı bildirir: *pisçe kizi, onça tura* (Hakas Tili 2004: 21).

Altay Türkçesinde +çA, +çO ekleri eşitlik belirtir: *atça “at kadar”* (Dilek 2007: 1038).

Ayrıca Altay Türkçesinde de benzetme edatının ekleşmesi ile oluşan +DIY eki de benzer işlevdedir. Çağdaş Altay Grameri'nin yazarlarına göre durum kategorisi içinde “benzetme durumu” olarak kabul edilebilir: *coldıy “yol gibi, yol kadar”, tiyiñdiy “sincap gibi, sincap kadar”, ağaştıy “ağaç kadar”,*

Parça/Ayrırma Durumu (Partitive)

Eki +TA olan ve sadece Saha Türkçesinde mevcut bir ad durum ekidir. Bir bütünün parçasını belirleme işlevindedir. Bu ek “birkaç, bazı, biraz” gibi

anlamlar ifade eder. Ayrıca bu ek sadece emir şekliyle birlikte kullanılır: *çey+de is* “*çaydan biraz iç*”.

Saha Türkçesinde +TA eki Ortak Türkçedeki bulunma/çıkma işlevini yitirmiş, bulunma göreviise yönelme eki olan +GA'ya yüklenmiştir.

Eski Türkçede bulunma durumu bulunma ve çıkma fonksiyonlarının her ikisini de bünyesinde barındırmaktadır.

Ünlü ve ötümsüz seslerden sonra +tA biçiminde eklenir: *arı:+ta* “*yağdan*”, *kinige+te* “*kitaptan*”. /r/ ve /y/ seslerinden +dA biçiminde eklenir: *saxar+da* “*şekerden*”, *öy+dö* “*akıldan*”. /l/ sesinden sonra +lA biçiminde eklenir: *ıal+la* “*komşudan*”, *kül+le* “*külden*”, *küöl+le* “*gölden*”. Nazal seslerden sonra ise +nA biçiminde eklenir: *silim+ne* “*tutkaldan*”, *ti:ñ+ne* “*sincaptan*”, *olom+no* “*geçitten*” (Korkina vd. 1982: 134).

Sebeup Hali (Circumstantial)

(Hks. *Sıltağlığ padej*)

Bu ad durum eki sadece Hakas Türkçesinde mevcuttur. Konuşmanın konusunu belirler ve bunun dışında cümlenin sebebi bildirir. Çıkma durumu eki ile *ıñaru* “*ileri, buraya*” sözcüğünün birleşmesi ile ortaya çıkmış olmalıdır. Bu ek sebep ya da konu bildirir. Bu halin ekleri nazal seslerden sonra +*nañar*, +*neñer*, ünlü ve ötümlü seslerden sonra +*dañar*, +*deñer*, ötümsüz seslerden sonra +*tañar*, +*teñer* eklenir. Örneğin: *kizideñer* “*kişi hakkında, kişi sebebiyle*”, *xıstañar* “*kız hakkında, kız sebebiyle*”, *kilinneñer* “*gelin hakkında, gelin sebebiyle*” (Hakas Tili 2004: 22).

SİBİRYA TÜRK LEHÇELERİNDE AD DURUM EKLERİ

Ad durum	Eski Türkçe	Saha Türkçesi	Tuva Türkçesi	Altay Türkçesi	Hakas Türkçesi
Yalın durum	-	-	-	-	-
İlgi durumu	+(n)İñ	-	+NIñ	+NIñ	+NIñ
Yönelme durumu	+KA	+GA	+KA	+KA	+(K)A
Yön gösterme durumu	+GARİ	-	+ÇA/+TıvA	-	+SAr
Belirtme (yükleme) durumu	+(I)g/+nI	+(n)I	+NI	+NI	+NI
Bulunma durumu	+dA	+GA	+DA	+DA	+DA
Çıkma durumu	+dAN	+(t)tAn	+DAn	+DAñ	+DAñ
Vasita (Araç) durumu	+(I)n	+(I)nAn	bile	+IA	+NAñ
Birliktelik durumu	+IIgI	+LIIn	bile	+IA	+NAñ
Karşılaştırma durumu	-	+TAAγAr	-	-	-
Sebep durumu	-	-	-	-	+DAñAr
Benzerlik durumu	+IAyU	-	-	-	-
Parça durumu	-	+TA	-	-	-
Eşitlik durumu	+çA	-	-	+çA/+DIy	+çA

--	--	--	--	--	--

Kaynaklar

Arıkoğlu, Ekrem (2007) "Tuva Türkçesi" Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet Bican Ercilasun) Ankara, Akçağ yay.

Dilek, Figen Güner (2007) "Altay Türkçesi" Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet Bican Ercilasun) Ankara, Akçağ yay.

Ergin, Muharrem (2009) Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Bayrak Yay.

Kazama, Shinjiro (1998) Contesting "Altaic" Languages, Languages of the North Pacific Rim Vol. 4, July 1998, Kyoto.

Korkina, Ye.I., Ubrayatova, Ye. I., Haritonov, L. N. ve Petrov, N. Ye. (red) (1982) *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka*, Moskova.

Korkmaz, Zeynep (2009) Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-, Ankara, TDK.

Korkmaz, Zeynep (2010) Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK.

Pakendorf, Brigitte (2007), Contact in the prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and genetic perspectives, Utrecht.

Pataçakova (2004) (red. V. G. Karpovtın) Abakan.

Tekin Talat (2003) Orhon Türkçesi Grameri, Ankara, TDK.